

Karl Gether Bomhoff

Av Gjermund Forfang Rongved

I forbindelse med omtale av sentralbanken og sentralbanksjefens virke de senere år, er Karl Gether Bomhoff blitt gitt svært begrenset oppmerksomhet. En typisk merkelapp på Bomhoff ble eksempelvis gitt i en oversikt over alle de norske sentralbanksjefene fra 1998. Her het det ganske enkelt at Bomhoff ”var i hele perioden en anonym leder av banken”.¹ Han har også særlig kommet i skyggen av etterfølgeren, den omtvistede Nicolai Rygg, som ”ga Norges Bank et ansikt”, som det heter samme sted. Og i siste utgave av Norsk Biografisk Leksikon er ikke engang Bomhoff nevnt. Men anonymiteten synes ufortjent, Karl Gether Bomhoff var ikke bare den første faste leder av direksjonen, han er også den lengst sittende sentralbanksjefen, han ledet banken gjennom en rekke betydelige omstillinger og alvorlige kriser, og markerte også Norges Banks selvstendighet overfor politikerne i samtiden.

Karl Gether Bomhoff ble født i Larvik 6. august 1842, og var sønn av kjøpmannen Constans Marius Ambrosius Bomhoff og Anette Jørgine Gether, som til sammen fødte åtte barn. Skolegangen tilbrakte Bomhoff ved Larviks middel- og realskole, med blant andre den senere stortingspresident Carl Berner. Som fjortenåring mistet Bomhoff faren, og flere av søsknene måtte oppdras hos slektninger, mens Bomhoff selv kom i apotekerlære året etter. I 1863 gikk han opp til farmasøyteksamen i Kristiania, og virket etter dette som farmasøyt i Drammen og Trondheim, før han i 1868 flyttet til Dresden og arbeidet som kjemiker. Tiden i Tyskland gjorde Bomhoff til omgangsvenn med Henrik Ibsen, og han forteller også i memoarene sine om selskapeligheter med blant andre Bjørnstjerne Bjørnson og Jonas Lie. Etter to år i Tyskland, besluttet Bomhoff å anlegge den første jodfabrikken i Norge, etter først å ha tatt en studiereise via Frankrike og Skottland, som var de eneste landene som fremstilte stoffet. Vel hjemme i Trondheim klarte Bomhoff å utvinne jod ved brenning av fingertare, og fabrikken kunne så smått bygges opp. Bomhoff giftet seg i 1874 med Ingertha Camilla Mathilde Fridrichsen.² I 1875 ble han tilbudt den nyopprettede stillingen som administrerende direktør ved Trondhjems mekaniske Verksted, som han styrte til verkstedet i 1878 fikk nye eiere. De påfølgende år bedrev Bomhoff ulik fabrikkvirksomhet, og satt som bestyrer i en ny jodfabrikk helt frem til 1892.³

Bomhoff ble på 1880-tallet politisk aktiv for partiet Venstre i Trondheim. I 1883 ble han valgt inn i byens formannskap for perioden frem til 1886, noe som også gjentok seg for perioden 1893-96, og i 1895 ble han stortingsrepresentant for Trondheim og Levanger. Det var også

¹ NTB-tekst, 23.12.1998.

² E. Diesen, ”Karl Gether Bomhoff”, artikkel i bind II av *Norsk Biografisk Leksikon*, H. Aschehoug & co, Oslo 1925.

³ Avsnittet bygger for det meste på K. G. Bomhoff, *Erindringer*, forfatterens personlige og ikke-utgitte erindringer nedskrevet i perioden 1922-23, i familiens eie, stensil lånt fra Norges Bank.

gjennom politikken at Karl Gether Bomhoff kom inn Norges Bank. Sentralbanken hadde på denne tid hovedsete i Trondheim, og det var en partipolitisk utnevning da Stortinget i 1884 utnevnte Bomhoff til medlem av bankdireksjonen, med virkning fra 1. januar 1885.⁴ Med ny lov om Norges Bank av 1892, skulle det for første gang ansettes fast formann for direksjonen, og Bomhoff søkte og fikk stillingen som sentralbanksjef, en stilling han skulle ha helt fra 1. januar 1893 og frem til andre halvår 1920. En sak som stadig kom opp vedrørende Norges Bank, gjaldt plasseringen av hovedsetet. Da politikerne i 1816 ikke hadde lyktes med opprettelsen av Norges Bank ved frivillig kapital, hadde man måttet drive inn sølvskatten. Av denne grunn ble hovedsetet lagt til Trondheim, det var nemlig fryktet at en bank presset gjennom av politikerne ved en særskatt, også skulle stå i fare for å komme under politikernes direkte innflytelse, noe den geografiske avstanden til hovedstaden skulle bøte på.⁵ Men diskusjonene rundt dette temaet stilnet aldri, og saken var stadig oppe til diskusjon i Stortinget – mellom 1839 og 1860 ved hvert Storting bortsett fra to.⁶ I 1896 var spørsmålet igjen på dagsorden, og av de som ytret seg i kraftigste ordelag var sentralbanksjef og stortingsrepresentant Bomhoff, som mente at Norges Bank måtte være ubundet av økonomiske interesser i Kristiania og i særdeleshet uavhengig av regjeringens politiske press.⁷ Selv om Bomhoff måtte se at denne saken gikk tapt i Stortinget, hadde utviklingen gjennom alle årene utenfor hovedstaden, ikke minst eksemplifisert ved lovens bestemmelse i 1892 om fast leder for direksjonen, vist at Norges Bank hadde fått etablert en delvis selvstendig stilling. Ved flyttingen til Kristiania ble Bomhoff også fritatt for deltagelse på Stortinget.

Under Bomhoffs mangeårige ledelse av Norges Bank, ble landet utsatt for en rekke økonomiske og finansielle rystelser, noe som førte sentralbanken i begivenhetenes sentrum. Kristiania-krakket i 1899 var en av de kraftigste rystelsene. Bakgrunnen for dette lå i de gode internasjonale konjunktorene fra midten av 1890-tallet som etterfulgte den ”lange depresjonen” fra 1873, hvor de to påfølgende tiårene også for Norges del har vært betegnet som ”økonomisk sett (...) en relativt død tid”.⁸ I Kristiania ble de gode tidene sammenfallende med økt tilflytting og en sterkt økende byggevirkosomhet, og store investeringer i bygg- og eiendomsbransjen. På samme tid hadde det private bankvesenet i Norge vokst kraftig, i tillegg til at det var lett tilgang på kreditt fra utlandet. Byggeboomen kulminerte i en storstilt spekulasjonsbølge, som brøt sammen i 1899, hvor flere bedrifter gikk konkurs, og en rekke banker vendte seg mot Norges Bank for støtte. Bomhoff og direksjonen viste seg med sine redningsaksjoner overfor forretningsbankene, tross skarp kritikk fra blant annet Stortinget, for første gang som en bankenes bank – en ”lender of last resort”.⁹

⁴ Bomhoff, *Erindringer*, s. 47. Det kan se ut til at Bomhoff her roter litt med årstallene, men de riktige årstallene fremkommer på side 51.

⁵ E. Borlaug, *Noregs bank. Grunntrakk i administrasjon, oppgaver og historie*, Norges Bank Staff Memo nr. 9, 2009, revidert utgave, s. 38.

⁶ Borlaug, *Noregs bank. Grunntrakk i administrasjon, oppgaver og historie*, s. 38.

⁷ Borlaug, *Noregs bank. Grunntrakk i administrasjon, oppgaver og historie*, s. 39.

⁸ G. Jahn, *Norges Bank gjennom 150 år*, Norges Bank, Oslo 1966.

⁹ F. Sejersted, ”Fra monopolbank til sentralbank”, i *Demokratisk kapitalisme*, Pax Forlag, Oslo 2002, s. 186

I tiden fremover ble det viktig for Bomhoff å styrke denne funksjonen. Da det hadde vært tendenser til bankkrise sent på 1880-tallet, hadde dette sin bakgrunn ikke minst i at flere av Norges Banks egne filialer hadde utvist slett bankhåndverk, og Bomhoff og direksjonen fikk nå til hensikt å styrke sentralstyringen av sentralbankvirksomheten. Av virkemidler var forslag om ansettelse av faste direktører i Norges Banks filialer, et forslag som hadde vært diskutert siden slutten av 1880-tallet, og som stadig ble fremmet, men ikke gikk gjennom i Stortinget før i 1931. Et annet viktig forslag som hadde kommet opp allerede på begynnelsen av 1890-tallet, var at alle sparebanker og forretningsbanker skulle lovpålegges innrapportering av månedlige oversikter over egen stilling. Men også her møtte Bomhoff motbør, bankene satte seg på bakbena, og Stortinget ville ikke behandle saken. Den frivillige innrapporteringen Norges Bank forsøkte å implementere fra 1909 fikk minimal oppslutning. To år senere kom man imidlertid til en viss enighet med bankene, hvor disse skulle oversende månedsoppgaver til Finansdepartementet, som igjen Norges Banks skulle få tilgang på.¹⁰ Et tredje forslag for styrking av sentralbanken under Bomhoff var forslaget om fast ansatt nestformann for direksjonen, et forslag som ble vedtatt i lovs form i 1905.

Unionsoppløsningen i 1905 kunne ha blitt den neste store bøygen for Norges Bank under Bomhoffs ledelse. Det var en viss uro i befolkningen også på den økonomiske plan, en del gull ble vekslet ut i Kristiania, mens det i sparebankene og privatbankene ble tatt ut betydelige beløp. I Christiania Sparebank var det kødannelse, og direktøren her tok direkte kontakt med Bomhoff, og ba sentralbanken stille til rådighet de midler banken hans trengte. Christiania Sparebank ble i likhet med en rekke andre norske banker gitt likviditet ved at Norges Bank en periode dette året overskred seddelutstedelsesretten, noe som gjorde at situasjonen kunne foregå under det Bomhoff selv har betegnet som en ”tillitindgydende ro”.¹¹

Den alvorligste hendelsen under sentralbanksjef Bomhoff kom med utbruddet av første verdenskrig i 1914. Norge var lite forberedt på hva som skulle komme, og selv dagen etter at Østerrike-Ungarn erklærte Serbia krig, foreløp handelen ved Kristiania børs som normalt. Men det tok ikke mange dager før panikken hadde grepet befolkningen. Norges Bank merket dette indirekte gjennom sparebankenes og forretningsbankenes press for rediskontering, da befolkningen tok penger ut av bankene for enten å sikre seg betalingsmidler, eller for raskt å omsette dem i varer. Dette medførte at Norges Bank overskred seddelutstedelsesretten, men banken merket begivenhetene også mer direkte, da mange – spesielt i Kristiania – ville veksle inn sedlene sine i bankens gull. Til å begynne med løste man dette ved hovedsetet med det som er blitt kalt ”de små midler” – man slapp kun få personer inn i banken ad gangen, og talte gullstykkene sakte opp. Da panikken i befolkningen rammet også Norges Bank, måtte politivakt settes inn ved hovedsetet, men man fortsatte gullinnløsningen her, selv om den ble avsluttet ved avdelingene. Bomhoff hadde til hensikt å fortsette gullinnløsningen, noe han etter sigende også hadde støtte for i direksjonen, men da Sverige og Danmark stoppet

¹⁰ Bomhoff, *Erindringer*; NOU 1983: 39 ”Lov om Norges Bank og pengevesenet”, s. 114.

¹¹ Bomhoff, *Erindringer*, s. 60-61.

gullinnløsingene tidlig i august, kom det krav om at Norges Bank måtte gjøre det samme.¹² Til Bomhoffs protester valgte regjeringen fra den 4. august å følge eksempelet fra nabolandene.

Etter hvert som krigen skred frem, ble det gode tider i Norge. Handelen med råvarer og industriproduksjon kunne fortsette til begge krigførende parter, og skipsfarten gikk for fulle seil. Eksportinntektene gav en betydelig pengeriklighet, seddelmengden steg voldsomt, og både Norges Bank og privatbankene økte utlånene. Med økt seddelmengde fulgte økte priser. Etter hvert steg også valutakursen, og gullinnløsingene ble i prinsippet innført igjen, men da sedlene var verdt mer enn gullet, var det nå seddelinnløsningsplikten som ble sagt opp. Regjeringen valgte også å presse Norges Bank til å gi statslån til de krigførende partene.¹³

Bomhoffs ledelse av sentralbanken under første verdenskrig, ble allerede i samtiden utsatt for kritikk, hvor det spesielt var det økte seddelomløpet og den lave diskontoen som ble angrepet. I en relativt nøytral artikkel om Bomhoff fra 1925-utgaven av Norsk Biografisk Leksikon, medgir artikkelforfatter Emil Diesen at utlånsrentene til Norges Bank i denne perioden til tider var for lave, men han frikjenner Bomhoff når det kommer til seddelmengden. Diesen peker på at en sammenligning med fire andre nøytrale land viser at de har en parallell prosentvis økning av seddelomløpet.¹⁴

Karl Gether Bomhoff søkte selv avskjed ved 77 års alder i 1919, men da det var vanskelig å finne noen etterfølger, ble han av statsminister Gunnar Knudsen anmodet om å stå i stillingen til man hadde funnet en ny sentralbanksjef.¹⁵ Nicolai Rygg tiltrådte da heller ikke før 1. november året etter. Bomhoff døde 83 år gammel i 1925.

¹² W. Keilhau, *Norge og verdenskrigen*, Carnegie-stiftelsen for mellommenneskelig fred/ H. Aschehoug & co, Oslo 1927, s. 14-15.

¹³ Keilhau, *Norge og verdenskrigen*, s. 310-311.

¹⁴ Diesen, "Karl Gether Bomhoff".

¹⁵ Bomhoff, *Erindringer*, s. 73.

Kilder:

Bomhoff, K. G., *Erindringer*, forfatterens personlige og ikke-utgitte erindringer nedskrevet i perioden 1922-23, i familiens eie, stensil lånt fra Norges Bank.

Borlaug, E. , *Noregs bank. Grunntrekk i administrasjon, oppgaver og historie*, Norges Bank Staff Memo nr. 9, 2009, revidert utgave.

Diesen, E., ”Karl Gether Bomhoff”, artikkel i bind II av *Norsk Biografisk Leksikon*, H. Aschehoug & co, Oslo 1925.

Jahn, G. *Norges Bank gjennom 150 år*, Norges Bank, Oslo 1966.

Keilhau, W., *Norge og verdenskrigen*, Carnegie-stiftelsen for mellommenneskelig fred/ H. Aschehoug & co, Oslo 1927.

Sejersted, F., ”Fra monopolbank til sentralbank”, i *Demokratisk kapitalisme*, Pax Forlag, Oslo 2002.

Annet:

NTB-tekst